

BUHARA HANLIĞINDAKİ ETNİK YAPI

Timurlan OMOROV

Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
kyrgyz_star@yahoo.com

Özet

Türkistan (Orta Asya), tarih boyunca birçok dini, kültürü, medeniyeti, etnik grubu üzerinde yaşatmış dünyanın en eski medeniyet merkezlerinden biridir. Türkistan'ın önemli bölgesi olan Buhara, öteden beri çeşitli din ve kültürel kavşağı olmuştur. Önemli ticaret yollarının bu bölgelerden geçmesiyle farklı etnik unsurların toplumu bu coğrafyada bir araya gelmişti. Türkistan'da, Buhara Hanlığının toprakları da oldukça eskilere dayanan köklü bir kültür ve geleneği üzerinde barındırması dolayısıyla farklı etnik grup ve dinlerin hoşgörüsü içinde yaşadığı dünyanın nadir yerlerindedir. Buhara Hanlığındaki etnik toplumlara baktığımızda, bir birine kan tarafından hiç de yakınlığı olmayan toplumu, dini inanç hedefi bir araya getirdiğini görmekteyiz. Burada belirtmek istediğimiz konu Buhara Hanlığı'nın bölgesi, eskiden bir çok değişik etnik grupların yaşadığı ve o bölgelerden geçtikleri için mutlaka o bölgelere izlerin bırakmışlardı.

Anahtar kelimeler: Türkistan, Türk, Buhara, Kırgız, Özbek, Arap, Yahudi.

ETHNIC COMMUNITIES IN BUKHARA'S KINGDOM

Abstract

Turkestan (Central Asia), during the course of history has accommodated several religions, cultures, civilization, ethnicities and is the center of one the world's most ancient civilizations. Bukhara which is the most significant region of the Turkestan has long been the intersection of religions and cultures. The main rezones of getting all these ethnic elements together in this region has been the fact that trade rods have crossed this region. The kingdom of Bukhara dates back centuries ago has carried along deep-rooted culture, traditions and for these rezones different ethnic groups and religions have lift peacefully side by side which makes it one of the world's rarest regions. When we look at Bukhara's kingdom ethnic communities, we don't spot any blood proximity among these communities and only factor which brings them together is religion. What we want point out here is the fact that these

ethnicities have long kept their presents in the Bukhara kingdom and after living the area they have left their foot prints in behind.

Key words: Turkestan, Turkish, Buhara, Kyrgyz, Uzbek, Arab, Jewish.

Giriş

Buhara her zaman bugünkü mevkiini muhafaza etmiştir; şehrin plânı daha çok tahripkar olan ve sık sık vuku bulan göçebe istilâlarına rağmen, bin yılda pek az değişikliğe uğramıştır. Sâ mâniler devrinde şehir tabii şehristan, rebat ve yüksek iç kale olmak üzere üç kısma bölünmüştü; şehristan, tepede bulunan iç kalenin hemen yanında olduğu için akarsu buraya çıkmazdı. Bundan anlaşıldığına göre, şehristan, bugün de önemini kaybetmemiş olan, yüksek merkezlerde bulunuyordu. İç kalenin yapısı, günümüzdekinden biraz farklıydı; iki kapısı vardı: Rîgistan kapısı (batıda) ve cami kapısı (doğuda). Bunlardan ilki Narşahî'de Gûriyân olarak geçer, ikincisi ise onikinci asırda "saman satıcıları kapısı" (Alaf-Furûşân veya Kâh-Furûşân) adını taşırdı. Batı ve doğu kapıları bir cadde ile birbirine bağlıydı. Kalenin içinde, İstahrî'ye göre Sâ mânî idarecilerin oturdukları, bir kale daha bulunurdu. Anlaşıldığına göre bu kale (kâh), Narşahî'de yedinci asırda Buhâr-hudât Bîdûn tarafından yaptırıldığı söylenen kaledir. Bîdûn iç kalenin de tamiratını yaptırmıştır, ismi uzun zaman kale kapıları üzerine konan demir levhalar üzerinde muhafaza edilmiştir. Kalenin inşası bitmeden birkaç defa yıkıldığı, nihayet âlimlerin tavsiyesi üzerine Büyük ayı yıldızları sayısınca, yani yedi adet taş sütun ile takviye edilince, binanın başarı ile bitirilmiş olduğu şeklinde bir rivayet vardır. Sonradan hem iç kale, hem kale yıkılmış ve Arslan-Hân Muhammed tarafından onikinci asırda tamir edilmiştir. İç kale Hârezimşâh Atsız tarafından 534 (1139-1140) yılında yıkılmış, 536 (1141-1142) yılında burası Kara-Hıtây hükümdarı Alp-Tegin tamir ettirmişse de, 538 (1143-1144) yılında Oğuzlar tarafından tahrib edilmiştir. Hârezimşah Muhammed 604 (1207-1208) yılında iç kaleyi yaptırmış

ve burası 1220 senesinde Cengiz Han tarafından yıkılıncaya kadar ayakta kalmıştır (Barthold, 1990: 106).

Cengiz Han ordusu, şehrin kontrolünü ele geçirdikleri zaman bir çok yer yağmalanmış ve Câmiler at çadırı şeklinde kullanılmıştı ve bir çok bina yakılmıştı. Bu tarihlerde şehir eski değerini oldukça kaybetmişti. Ama, Emir Timur döneminde bu bölgedeki Moğol yönetiminin silinerek dışarı atılmasıyla, Buhara bölgesinin eski değeri yeniden canlanmaya başlar (Hanıkov, 1843: 55).

Buhara Hanlığındaki eskiden beri bulunanlar esas Taciklerdir, onların bu bölgelere ne zaman geldiği hakkında hiçbir bilgi bulunmamaktadır, Narişah kitabındaki bilgilere göre onlar batıdan göç ederek Ziar-Avşan bölgesine yerleşmişlerdi; bu bölge otlakların geniş olduğu ve vahşi hayvanların çok bulunduğu alan idi. Tacikler ilk zamanlarında su kenarlarında bitki üretmeyle geçinimlerini sağlamaya başlamışlardı. Taciklerin bu işlerde uğraşması, bölgede durmadan çalışan halk olduğunu ispatlamaktadır; bu toplumun kaderini Arapların yürüttüğü cihat harbi bir çok yöntemde değiştirdi. Arapların yürüttükleri cihat'ın ilk zamanlarında bu bölgede İslam dini geniş değildi ve Tacikler'in Müslümanlığa geçmesi bir anda olmamıştı, bundan dolayı Arap ordusu buraya akın etmişti. Su zenginliğiyle doğal güzelliği olan bu bölge, kurak bölgelerden gelen Arapları hemen etkileyerek kendine çekmişti. Gelen Arapların bir çoğu bu bölgelerde yerleşerek, yerli halkla iç içe yaşamaya başlamasıyla cami binaları da geniş şekilde inşa edilmişti (Hanıkov, 1843: 53).

Tarih bilgileri belirtiyor ki, Buhara Hanlığındaki yönetim çok değişmişti, değişik hanların yönetiminde bulunarak, bir birinden başka toplumlar gelerek yerleşmişlerdi. Buhara Hanlığının XVI. asırlardaki etnik yapısı aşağıdakilerden oluşuyordu:

Tacikler: Buhara'nın eski vatandaşı olarak bilinen Tacikler Buhara Hanlığında, bu tarihlerde sayısı oldukça azalmıştı, açık olarak belirtirsek

şehirlerde yok denilecek kadar sayıda az kalmıştı. Burada olan Taciklerin özellikleri ticaret işlerinde oldukça uzman olmalarıyla, büyük gelir elde edilen ticari bölgeler onların elinde idi. Onlar eskiden harbe katılmadan uzak duruyorlardı. Onlarda bulunan esas karakterler bu idi (Hanıkov, 1843: 56). Asya'da yaşayan kavimlerden Tacik kelimesi târihte çeşitli kavimler için kullanılmıştır. Önceleri Araplar için Tacik denilirken, sonraları Acemler Tacik olarak isimlendirilmiştir. Dîvânü Lügati't-Türk ve Kutadgu Bilig'te Tacik "İranlı" mânasındadır. Buhara Hanlığında bulunan Tacikler günümüzde Tacikistan Cumhûriyetinin çoğunluğunu teşkil eder, bunun dışında Surhandarya, Kaşkadarya, Fergana, Endican, Semerkant ve Afganistan'da yaşamaktadırlar. Çoğunluğu Ehl-i sünnettir.

Farslar: Fars'lar günümüz İran Cumhuriyetinin nüfusunun çoğunluğunu (65%) oluşturan etnik gruptur. Etimolojik olarak Pers kelimesinden gelmektedir. Pers kelimesi Arapça'nın etkisiyle Fars haline gelmiştir; Arapça'da bulunmayan P harfi F ile ikame edilmiştir.

Buhara Hanlığı'nın güçlü zamanlarında Farslar bu bölgede çok sayıda bulunuyorlardı, bazıları köle şeklinde; eskiden dışardan köle şeklinde satılarak getirilen Farsların sayıları oldukça az idi. Emir-Sayid'in yönettiği devirde Farslar Merv şehrinden geniş kitleler halinde getirilmişti. Bunun bir sebebi de, Emir Sayid dışardan gelen saldırılara karşı kendi güvenliğini iyice sağlayabilmek için, Merv'li 4000 aileyi Semerkant semtine kale şeklinde yerleştirir, bu gelen ailelerin çoğu Fars idi (Hanıkov, 1843: 71). Buradaki Fars'ların bazıları Hanlığa askerlik de yapmışlardı, ama çoğunluğu mutfak işleriyle ve tarımcılıkla uğraşmışlardı.

Araplar: Buhara'daki bu halkın sayısı Taciklere göre biraz fazla idi. Araplar Buhara Hanlığının kuzey bölgesine yerleşerek, Vardanzi ve Semerkant bölgelerinde sayıları daha çok idi. Araplar kendi geleneklerini, âdetlerini iyi

şekilde korumuşlardı, ama elbette elbiseleri bölgenin iklim şartlarından dolayı değişmişti. Yani burası Arap topraklarının iklimine göre daha soğuk olduğu için etkilendikleri açık bir şekilde bellidir. Bunlar kendi aralarında Arapça konuşuyorlardı, geçimlerini, çoğunlukla koyun besleyip, ellerindeki hayvanları pazara götürüp satarak sağlıyorlardı. Arapların durumu bu bölgede Taciklere göre daha üstün seviyede idi (Hanıkov, 1843: 58).

Yahudi, Musevi: Yahudilerin, sayıları az olmasına rağmen, uzun süre önce bölgede yerleşen Hanlık nüfuzunun bir kısmını oluşturur. Üstelik bundan başka onlar Buhara'da, çoğunlukla Kıyat-Kurgan, Semerkant ve Karşi'de yaşıyorlardı; bütün bu şehirlerde mahalleleri vardır. Burada ismi belirtilen şehirlerdeki Yahudiler, başka halklardan ayrı şekilde yaşayarak, özellikle Müslümanlarla karışmamışlardı (Hanıkov, 1843: 72).

Orta Doğu ve Afrika arasında yerleşmiş olan Filistin toprakları, çeşitli tarihlerde Mısırlılar, Asurlular, Babilliler, Romalılar gibi kavimler tarafından işgale uğramış ve Yahudi nüfusunun büyük bir kısmı sürülmüş, esaret altına alınmış ve göçebe zorlanmıştır. Tarihte Pers İmparatorluğu'nda, Mısır'da, Babil'de, Anadolu'da, İran'da ve Türkistan'da önemli Yahudi toplulukları mevcut olmuştur. Yahudilik, Türkistan'da özellikle İpek-Yolu'nun etkisiyle yayılma imkânı bulmuştur. Türkistan'daki bu yolun hareketli ve yoğun ticarî faaliyetlere imkân vermesinden dolayı Buhara uzun süre büyük ve müreffeh bir şehir haline gelmiş ve bu özelliklerini korumuştur. İpek-Yolu'nun gelişmesinde ticaretteki çekicilikleriyle Radanitler adı verilen Yahudi tüccarlar önemli rol oynamışlar ve bu yol boyunca ticaret postaları kurmuşlardır (Dresvyanskaya, 2004: 21).

Arapların bölgeyi ele geçirmesinden önce Türkistan'da Baktriya-Toharistan, Soqd, Margiana ve Horezim olmak üzere önemli Yahudi yerleşim birimleri ortaya çıkmıştır (Rtveladze, 2004: 12).

Graetz, kaynak vermekle birlikte Buhara ve çevresinde Yahudilerin varlığına dair bilgi vermiştir. Bu bilgilerde, Yahudilerin Hive'ye kadar yayıldığı ve bu bölgede 8.000 ailenin mevcut olduğunu belirtmiştir (Hirsch, 1893). Müslümanlığın bölgeye geldiği VIII. yüzyılda halihazırda Buhara'da Yahudiler görülmüştür. Timur'un bölgeyi ele geçirdiği tarihlerde de Buhara ve Semerkant'ta yaşayan Yahudilere atıfta bulunulmuştur (Gureviç, 1995: 71).

Türkistan'da Buhara Yahudilerinin ortaya çıkışına dair çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bu görüşlerde ortak olan husus, onların atalarının birçok nesil önce İran'dan bölgeye gelmiş olmalarıdır. Dolayısıyla Buhara Yahudileri İran Yahudilerinin bir kolu sayılmıştır. İran'a ve Türkistan'a 1793 yılında bir yolculuk yapan Rabbi Yosef Maman (1752-1823) Buhara Yahudileri hakkındaki izlenimlerine dair bazı bilgiler vermiştir. Bu bilgilerde; Fas'tan İsrail topraklarına göç ederek Tzfat (Safed) şehrine yerleşen Rabbi Yosef'in emissar (özel görevli) olarak 1793 yılında İran'a ve Buhara'ya gittiği, onun gelişine kadar Buhara Yahudilerinin, (İran Yahudileri dışında) diğer Yahudi gurupları ile ilişkilerinin bütünüyle kopmuş olduğu, bu nedenle onların manevî yaşamında bozulmaların ve asimilasyonun yaşandığı, Rabbi Yosef'in onlara İsrail topraklarından haber getirdiği, onların millî şuurunu uyandırdığı, İsrail'in geri kalan kesimiyle irtibat kurmalarını sağladığı, onlara Tevrat'ı ve Yahudiliğin emirlerini öğrettiği, onlar arasında (dinî) kitapları yaydığı, öğretmenler tayin ettiği ve onları İsrail ulusunun canlı birer uzvuna dönüştürdüğü bildirilmiş, bu görevlinin ortaya çıkmasıyla Buhara Yahudilerinin, Yahudi tarih alanına girdiği vurgulanmıştır. Ayrıca Buhara Yahudileri'nin Sefarad geleneği Rabbi Yosef ile tanıştığı, bundan önce onların 'Horasan Dinî Geleneği' (Khorasan Rite) ne bağlı kaldıkları ileri sürülmüştür (Durmuş, 2006: C-I).

Hokand Hanlığı'ndaki Yahudiler hakkında ise A. Horoşhin, Sbornik statey, kasayuşhsa do Turkestanskogo kraya (St. Peterburg 1876) adlı eserinde

şunları bildirir: “Yahudiler Cugut mahallesi adı verilen kendi mahallelerinde yaşarlar. Sayıları azdır. Talmudisttirler İpek boyacılığıyla ve bunları pazarda satmakla uğraşırlar. Buradaki Yahudiler İran’dandır. Bu nedenle Farsça, daha doğrusu Tacikçe konuşurlar. Onların giyimleri Özbeklerden ve Taciklerden ayrıdır” (Golender, 2004: 64-66). Kaynaklarda Yahudilerin Türkistan’ın (Orta Asya) diğer bazı şehirlerine yerleşimi hakkında da bilgilere rastlanır. B.A. Golender, Dobrosmıslav’un, Taşkent v proşlom i nastoyaşem (Taşkent 1912) adlı eserinden şu bilgileri aktarır: Yahudilerin Taşkent’e tam olarak ne zaman yerleştikleriyle ilgili literatürde kesin bir bilgi yoktur. Yerel Yahudiler bunun dört yüzyıl önce gerçekleştiğini ve kendilerinin Buhara’dan geldiklerini kabul ederler. Burada fakir bir hayat sürerler. Çoğu ipek kumaşı imalatıyla ve satışıyla uğraşır. Gayrimenkul edinme hakları yoktur. Rusların işgali sırasında Taşkent’te 27 aileden oluşan yaklaşık 100 civarında Yahudi yaşamaktadır (Golender, 2004: 67). Çoğu Buhara ve Semerkant’ta yaşayan Buhara Yahudileri daha sonraları Fergana Vadisi’nin diğer şehirlerinde de görülmüştür (Nikitenko & Şigabdinov, 2004: 128).

Ancak sağlıklı istatistikî bilgilerin elde edilememesinden dolayı Türkistan’da çeşitli tarihlerde tam olarak ne kadar Yahudi’nin yaşadığı bilinmemektedir. Genellikle Özbeklere ve Taciklere komşu olarak yaşamış olan Buhara Yahudileri bazı Kırgız, Kazak ve Türkmen şehirlerine de yerleşmiştir. Diğer unsurlar yanında Türkistan’da Yahudilerin sayılarının azlığı, onları sosyal ve kültürel açıdan bölgedeki egemen kültür unsurlarının etkisine açık hale getirmiştir. Dolayısıyla Buhara Yahudileri tarihî süreçte yerel sosyal dokuyla uyum sağlamış, Türkistan’a (Orta Asya’ya) özgü bazı kültürel özellikleri benimsemiştir. Onların maddî kültürü ve yaşam şekli Türk kültüründen etkilenmiş ve etnografik açıdan Yahudilerin yerel nüfusla önemli benzerlikleri oluşmuştur. Bu benzerlikler toplumun sosyal yapısında, konut

mimarisi tarzında, *kaşrut'tan (Yahudi fıkhında yenebilecek yiyecekleri belirten bir terimdir. Kaşrut helal anlamına gelmektedir)* ayrı olarak yiyeceklerinde, giysilerinde, sanatında, müziğinde, müzik enstrümanlarında, ayinlerinde, törenlerinde, inanışlarında yansımasını bulmuştur. Bu bağlamda onların yaşamında bölgeye özgü altın yıldızlı ipliklerle süslenmiş uzun kadife elbiseler, nazik telli çalgılar, porselen çay takımları ve kâseleri, tandırda pişirilen yassı ve yuvarlak somun ekmekler, düğün şöleninde gelin ve damadın şenlik ateşiyle kuşatılması dikkat çekmiştir. Ayrıca, sinagoglarda ibadete gelenlerin genizden çıkardıkları seslerle yaptıkları dualar, Yahudi mahallelerinin kendine özgü sokakları ve mimarî tarzı, Türkistan'da Buhara Yahudiliğini şekillendiren yerel özellikler arasında yer almıştır. Bu nedenle bilim adamları ve araştırmacılar için Buhara Yahudilerine özgü ev araç-gereçlerinin, aletlerinin, geleneksel giysilerinin ve diğere maddî kültür özelliklerinin belirlenmesi hiç kolay olmamıştır (Dymshits, 1997; Former USSR).

Buhara Yahudileri uzun süre İslam kültüründe Müslümanlarla birlikte, onlarla yan yana yaşamış ve karşılıklı ilişkilerde bulunmuştur. Bu durum onlar arasında kültürel etkileşime önemli bir zemin hazırlamıştır. Bu etkileşim neticesinde Buhara Yahudilerinden çeşitli tarihlerde İslam'ı kabul edenler olmuş, bunların bir kısmı zamanla bölgede egemen unsur olan Özbekler ya da Tacikler arasında erimiştir. Bunun dışında XVIII. yüzyılın ortalarında ve XIX. yüzyılın erken dönemlerinde Buhara Yahudilerinden Çala adı verilen bir grup ortaya çıkmıştır. Bunlar Müslüman geleneğe bağlıymış gibi görünüp, gizli olarak Yahudiliğe bağlılıklarını sürdürmüştür. Bu grup, Doğu'nun Marranoları olarak değerlendirilmiştir. Çalalar, bir Müslüman'ın yapması gereken her şeyi yapar görmüşler, bunun yanında kendi evlerinde Yahudi geleneklerini icra etmeye ve ibadetlerini gerçekleştirmeye devam etmişlerdir. Genellikle tecrit

edilmiş bir topluluk olarak yaşamlarını sürdürmüşler ve daha çok kendi toplum yapısı içinde içe dönük bir yaşam biçimine sahip olmuşlardır.

Çingene-Roman: Bunlar hemen hemen dünyanın her yerine dağılmış bulunan ve göçebe hayatı sürdüren bir kavim. Bazı âlimlere göre Çingenelerin menşei Hindistan olup, M.S.9. yüzyılda buradan yayıldıkları söylenir. Buhara Hanlığındaki Çingeneler üç kabileye ayrılırlardı, bu kabilelerin isimlerin belirteceksek- Dcugi, Myazyang ve Lüli olarak isimlendirilirlerdi (Hanıkov, 1843: 73). Buhara Hanlığındaki Çingenelerin hepsi Müslüman idiler; ama Çingene kadınlarının çoğunluğu, başörtüsü kullanmadan dolaşırlardı, oysa Çingene erkeklerinin çoğunluğu namaz kılmıyorlardı, yani namaz sürelerini öğrenmeye çabaları hemen hemen hiç yoktu. Buhara'ya göç ederek gelip yerleşen Çingeneler geçimlerini küçük malzemeler satarak ve çoğunlukla büyücülük, falcılık yapmakla sağlamışlardı. Çingeneler göçebe olup, çadır kullanmışlardı, bunlara Buhara Hanlığı şehir içlerinde değil de, dış bölgelerdeki su kenarlarında yaşayabilmelerine izin vermişti (Hanıkov, 1843: 74). Çingenelerin çoğunluğu Semerkant kenarındaki Zyar-Avşan ve diğer grupları ise Karakul kenarlarına yerleşmişlerdi.

Kırgızlar: En eski Türk grupları içinden birisi olan Kırgızlar, Buhara hanlığının bozkır bölgelerinde konar göçer şekilde yaşıyorlardı. Kırgızların tarih sahnesine çıkmaları hususunda Çin, Türk ve İslam kaynaklarında az veya çok, değişik bilgiler bulunmaktadır.

Kırgızlar bilinen tarihte ilk defa Büyük Hun İmparatorluğunun Shan-yü'sü Mo-tun (Mete) zamanında zikredilmişti. Han Shu adlı Çin yıllığında, Mete'nin Hun tahtına çıkışından sonra ona tabi olan kuzeydeki ülkeler sıralanır. Buna göre Hun-yü, Ch'ü-she, Ting-ling, Hsin-li ve Ko-k'un ülkeleri Mete'ye tabi olmuşlardır. Ko-k'un (Ke-k'un) olarak adlandırılanlar Kırgızlar'dır (Hsiun-Nu (Hun), 2004: Haz.- Onat, Ersoy, Ercilasun). Muhtemelen M. Ö. 203 yılı

dolaylarında adını saydığımız diğer kabilelerle bağlanan Kırgızlardan bundan sonra fazla bir bahis yoktur. Bu esnada Altay dağlarının kuzeyinde Kem ırmağı civarında yaşıyorlardı.

M.Ö. 99'da iki Çinli general Li Ling ve Wei Lü, Çin'deki Han hanedanından kaçıp Hunlara sığındıkları zaman, Hunlar bu generallerden Wei Lü'yü Ting-Ling'ler üzerine, Li Ling'i ise Kırgızlar üzerine idareci tayin ettiler (Taşağıl, 2004: 6). Bunlardan başka Hun döneminde Kırgızlarla ilgili kayıt yoktur. Hiç bir yerde ve olayda adlarından bahsedilmemektedir. Ama sonraki bilgilerde oldukça geniş bilgiler bulunmaktadır.

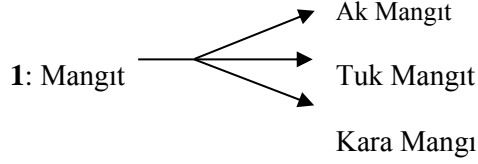
Onların reislerinin unvanı A-JE (AJOO) idi. Bundan dolayı liderlerin isimlerinin yanında A-je soyadını de taşıdığı kaynaklarda çıkmaktadır. Bir sancak dikerek etrafında toplanırlar ve kızıl renge değer verirlerdi. Diğerleri ise kendi boylarına göre ünvan almışlardı. Elbiseleri değerli samur ve kunduzdandır. AJO (A-je), kışın samurdan yazın altından başlık takar. Ucu sivri süslü altı tarafı bükülmüş.

Halkını hepsi beyaz keçeden başlık takarlar, yanlarında bıçak ve bileği taşı taşımayı severlerdi. Halkın giydiği elbise hayvan derilerinden idi. Kadınların elbiseleri yün ve ipekten imal edilirdi. Elbiselerde kullanılan ipek, Beşbalık, Fergana, İran ve Çin'den getirilirdi.

Onların yazı dilleri tamamen Türk diliyle aynıdır. Kanunları çok serttir. Savaştan kaçanlar, memuriyetlerini iyi yapamayanlar, vatana ihanet edenler, hırsızlık yapanlar gibi suçların cezası başı uçurulmak suretiyle yerine getirilir. Hırsızlık yapan çocuğun başı babasının boynuna asılır ve ölünceye kadar bunu taşırdı.

Özbekler: Buhara Hanlığındaki Türk kabilelerinin büyük bir çoğunluğunu teşkil eden Özbekler olmuştu. Özbek tabiri etnolojik bir terim olmayıp Cengiz Han'ın en büyük oğlu Cuci Han'ın hanedanında gelmiş olan

Özbek Han'ın (1312-1340) adına izefeten verilen politik bir terimdir. XIV-XV. yüz yıllarda Özbekler Müslüman Türkleri olarak anılmaya başlamışlardı. Buhara Hanlığındaki Özbeklerin sayısı oldukça kalabalık olarak, burada çoğunluğu kapsıyordu. Hem de onlar Kırgızlar gibi boylara ayrılıyorlardı. Özbeklerin Buhara Hanlığındaki yaşadıkları bölgeleri ve onların özelliklerini belirtmemizden önce, Özbek kabilelerinin isimlerini Nassyad Name-Özbekia kitabından alınan bilgilerle belirtirsek aşağıdakilerdir.

2: Ming: Bu boy yöneticisi İbrahim Saru, Timur Kağan zamanında içinde bulunmuş idi.

3: Yüz

6: Ungaçıt

4: Kırk

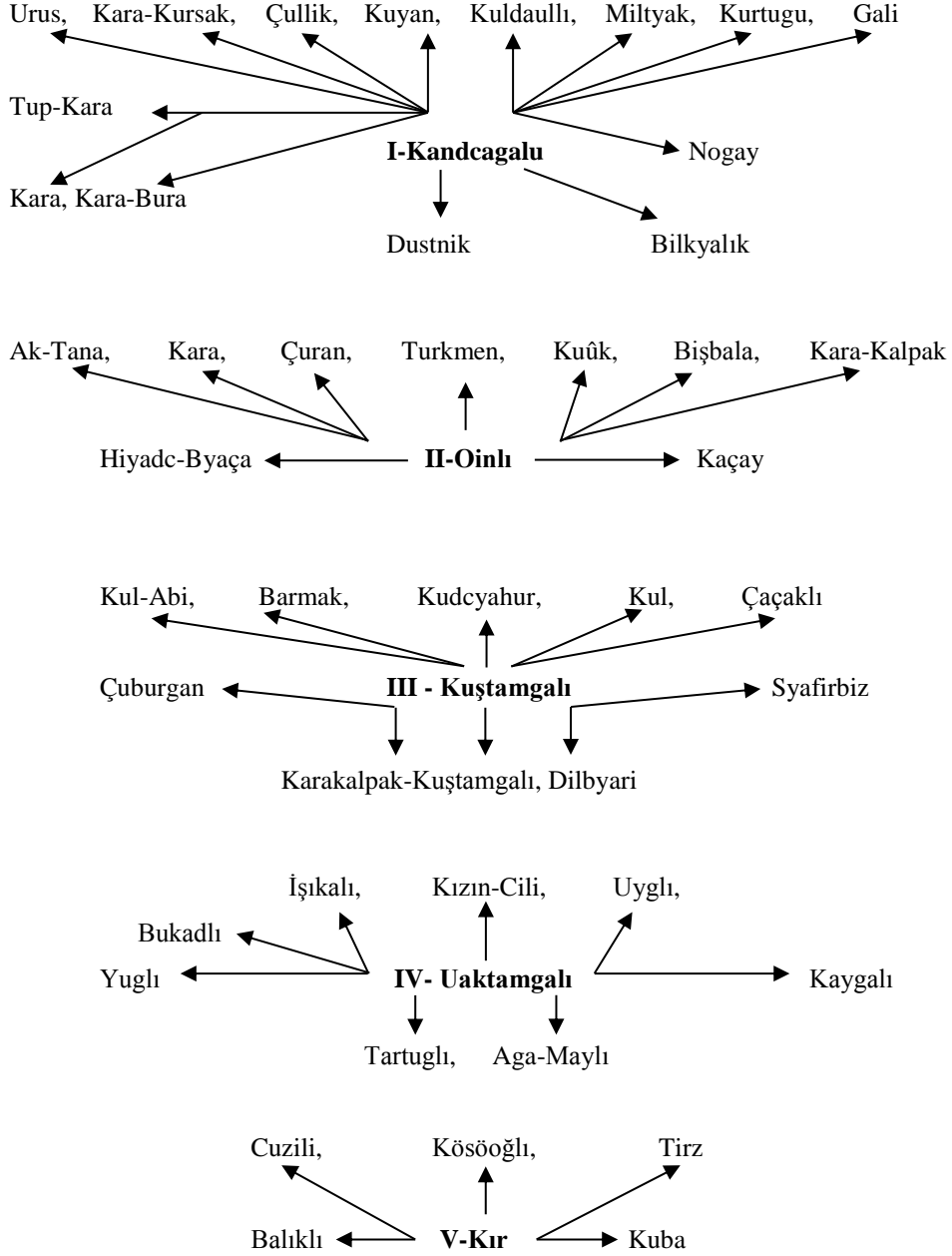
7: Celayır

5: Ung

8: Saray

9: Kongrat- Bu kabile beşe ayrılır

I-Kandcagalu, **II**-Oinlı, **III**-Kuştamgalı, **IV**-Uaktamgalı, **V**-Kır

10	Yalçın	54	Kışlık
11	Argun	55	Gedoy
12	Nayman	56	Turkmen
13	Kıpçak	57	Durmen
14	Çiçak	58	Tabın
15	Uyrat	59	Tama
16	Kalmak	60	Rindan
17	Kar-Tu	61	Mumin
18	Burlak	62	Yuyşun
19	Buslak	63	Beroy
20	Samarçin	64	Hafız
21	Katağan	65	Kırgız
22	Galyaç	66	Yuyruç (Uyruç?)
23	Kipyagaz	67	Dcuiryat (Juyrat)
24	Butryak	68	Buzaçi
25	Uzoy	69	Sihtiyân
26	Kabat	70	Byataş (Bitaş)
27	Hitay	71	Yagrın
28	Kanlı	72	Şuldur
29	Uz	73	Tumay
30	Çuplyaçı	74	Tleu
31	Tupçı (Topçu)	75	Kır-Dar
32	Utarçı	76	Kırkın
33	Upulyaçı	77	Uglan
34	Dculun (Culun)	78	Gurlyat
35	Dcid (Cid)	79	İğlan
36	Dcuylut (Cuyut)	80	Dcimebay (Cimebay)
37	Çil-Dcuylut	81	Çilkias
38	Buy-Maut	82	Uygur
39	Uy-Maut	83	Agır
40	Aralat	84	Yabu
41	Kireit	85	Nargıl
42	Ungut	86	Yuzak
43	Kangıt	87	Kahet
44	Halyuat	88	Naçar
45	Murkut	89	Kudcalık
46	Berkût	90	Buzan
47	Masad	91	Şirin
48	Kuralas	92	Bahrin
49	Uglyan	93	Tiyumya
50	Karı	94	Nikyüz
51	Aryab (Arab)	95	Mugul
52	İlyaçı	96	Kayan
53	Dcuilyagan	97	Tatar

Buhara Hanlığındaki yaşayan 28-Özbek boyunun yaşadıkları yerleri belirtecek olursak aşağıdakilerdir:

1-Mangıt: Tunbina Han'ın dokuz tane oğlu vardı. Bunlardan en büyüğü Coksu idi. Coksu'nun oğulları Noyakin, Urut ve Mangut boylarını meydana getirdiler.Noyakin ve Urut boyları Tayciut'ların yanında yer alıp Cengiz Han'a karşı savaşmışlardır. Cengiz Han zamanında Urut boy beyi Burdut idi. Konkotan, Sunit, Mangut, Karkas, Barulas, Barin-İlingut, İlcıut, Kekeuman, Urut, Urnaut, Arulat ve Yısut boyları aynı soydandırlar (Reşideddin, Camiüt'-tevarih: 184.ekb; Omorov, 2008: 78-80). Bu boylar Cengiz Han'a karşı Tayciut boyunu destekliyorlardı. Cengiz Han, Tayciut'ları yenip idaresi altına alınca bu boylarda Cengiz Han'a tabi olmuşlardı. Cengiz Han, Onghan'a karşı savaşırken Urut beyi Kehte Noyan, Mangut boy beyi Kuyuldar-Seğen Cengiz Han ordusunda yer alıp Onghan'a karşı savaşmışlardı (Reşideddin, Camiüt'-tevarih: 185. ekb; Omorov, 2008: 81).

Bu toplum Karşi bölgelerinde, bir birinden ayrı kabileler halinde gezerlerdi, çoğunlukla Buhara çevrelerinde bulunurlardı. Mangıtların çoğunluğu, özellikle iç işlerinde büyük rol oynayan kabileleri Buhara şehrine ve Karşi şehrine yerleşmişlerdi.

2-Hıtay: Buhara ve Kermin bölgelerinin ortasında yaşarlardı.

3-Nayman: Ziyaeddin yakınında bulunarak, yönetime iyi hizmet ederlerdi.

4-Kıpçak: Kıyat, Kurgan ve Semerkant bölgelerinin çevrelerinde yaşamışlardı.

5-Saray: Semerkant'dan Karşi'ye giden yol çevresinde yaşıyorlardı.

6-Kongrat: Çoğunlu Karşi şehrinde yerleşik hayata geğmişlerdi, bunların bazıları Karşi şehriyle şahri-Syabz dağlarının ortasında konar göçer olarak yaşamışlardı.

7-Türkmen: Amu-Derya'sı bölgelerinde konar göçer yaşarlardı, bunların bâzıları sù kenarlarına yerleşerek, ağaçlardan ev yaparak yerleşik tarza geçmişlerdi.

8-Aralyat: Karşi ve Buhara bölgelerinin ortalarında konar göçer tarzında yaşıyorlardı.

9-Buzaç: Buzaçi'den Karşiy ve Buhara'ya giden yol kenarlarında konar göçer yerleşmişlerdi.

10-Durmyan: Hicdun bölgesi ve çevresine yerleşik tarzda yaşıyorlardı.

11-Yabu: Bunların bâzıları Buhara'nın güney bölgesinde yerleşik şekilde yaşıyorlardı, ama bunların bâzıları da Hıtay, Nayman ve Miankal kabileleriyle beraber konar göçer yaşarlardı.

12-Dcid (Cid): Bunların bâzıları Amu-Darya'sı kenarlarına yerleşik tarzda yaşıyorlardı, ama bâzıları da Türkmenlerle beraber konar göçer yaşarlardı.

13-Dcuyut (Cuyut): Bu boylar Dcid boylarıyla beraber iç içe yaşamışlardır.

14-Byataş (Bitaş): Bunların hepsi Buhara'da yerleşmişler ve bunların hiç biri konar göçer şeklinde yaşamamışlardır.

15-Bahri: Miankal bölgesinde konar göçer yaşayarak diğer kabilelerle iç içe yaşamışlardır.

16-Kırk

17-Ung

18-Ungaçit

19-Kalmak Bu kabilelerin Buhara Hanlığında hangi bölgelerde yerleştikleri hakkında net bilgi

20-Katağan bulunmamaktadır. Buna bir sebep de, bu

21-Galyaç kabilelerin tek başlarına konar göçer

22-Uzoy olmamaları ve çoğunlukla dağlık şekilde

23-Çil-Dcuyut Hanlığın içinde yerleşik bulunmalarıdır.

24-Kireit Özellikle bunların içindeki Uygurlar

25-Gurlyat yerleşik olarak yaşamaktaydı. Hanlığın şehirlerinde ticaretle uğraşıyorlardı.

26-Uyhun

27-Uygur

28-Tatar

Yukarıda belirttiğimiz kabilelerden başka kabilelerin buldukları bölgeleri belirtirsek aşağıdakilerdir.

1-Çağatay: konar göçer şeklinde başka kabilelerle karışık şekilde yaşıyorlardı.

2-Aymak: Buhara'da yerleşik düzende yaşıyorlardı.

3-Karluk: Karşı'da yerleşik yaşıyorlardı.

4-Kaçın: Karşı semtlerinde konar göçer yaşıyorlardı.

5-Kuram: Bunların yerleştikleri bölgeler hakkında hiçbir bilgi bulunmadığı için, net şekilde belirtmeyiz, ancak bunların Hanlığın içinde olduğu net şekilde bellidir. Bu kabile ismi Özbeklerin içinde hiç geçmemektedir. Büyük ihtimalle Kuram Mangıtların içindeki boydandır (Hanıkov, 1843: 66).

Karakalpklar: Karakalpak Türkleri asılları itibariyle X-XII yüzyıllarda yaşayan Peçeneklerin ahfadındandır. Tarihi kaynaklarda “Siyah Küllahlılar” veya sadece “Külahlılar” adıyla geçmektedirler. XII-XIII. yüzyıllarda Kıpçaklarla beraber Moğollara tabi olmuşlardır. Karakalpak Türkleri eski Rus yıllıklarında “Çornıye Klobiki”, Arap kaynaklarında “Karabörklü” adlarıyla anılırlar. Rus yıllıklarına göre Karakalpklar; Uzlar, Peçenekler ve Hazarlar ile kardeş bir kavimdir. Rivayete göre Karakalpkların bir kısmı XI. yy. Selçukluların güney ve batıya doğru gerçekleştirdikleri yayılma eylemine katılmış, çoğunluğu ise Aral Denizi civarında kalmışlardır. Karakalpklar, Tarihi Reşideddin'e göre Moğol istilas sırasında “Kavm-i külah-i siyah” adı ile biliniyorlardı. Yine Arap müelliflerinden En-Nuveyri Altınordu Kıpçak kabileleri arasında “Kara-Börklü” adını taşıyan bir topluluktan bahsetmektedir.

Karakalpklar Buhara Hanlığının bozkırında, Cizah ve Uratyap bölgeleri ortasında konar göçer yaşarlardı (Hanıkov, 1843: 76).

Sonuç ve Tartışma

Geçmiş zamanlarda tıp biliminin, sosyal bilimlerinin merkezi ve İpek Yolunun transit bölgesi olarak rol oynayan Buhara Hanlığında, yoğun olarak genellikle Türk toplumu bulunup ve dışardan gelerek yerleşen başka toplumlar ile iç içe yaşamışlardır.

Dışardan gelip yerleşen Yahudi topluluğu uzun süre varlığını sürdürerek, çeşitli tarihlerde özellikle de Sovyetler Birliğinin dağılmasının ardından, yaşadıkları coğrafyadan ayrılarak göç etmişlerdir. Onların göç ederek yerleştiği ülkeler daha çok ABD ve İsrail olmuştur. Buhara bölgesinde günümüzde, birkaç binle ifade edilen Yahudi nüfusu kalmıştır. Tarihi süreçte Buhara Yahudileri Türkistan'da (Orta Asya), kendilerine özgü geleneklerini korumaya çalışmış, bölgenin geleneksel kültürü ile uyum sağlamış, hatta dış görünüş itibarıyla onlar, bölge sakinlerinden ayırt edilememişlerdir. Giyisileri, aile yapısı, dini uygulamaları ve folkloru Yahudi dünyasında onların kendine özgü ve ayrı bir grup olarak değerlendirilmesini sağlamıştır.

Tarih alanından geniş şekilde araştırdığımızda, XVIII. ve IX. yüzyılda Buhara Yahudileri arasında Çala adıyla İslamı kabul eden bir grup ortaya çıkmıştır. Bu toplum Müslüman gibi görünerek, gizli şekilde Yahudiliğe bağlılıklarını sürdürmüşlerdir. Yine de bu toplumun içinde Özbek ve Tacik Müslümanları arasında eriyenler olduğu gibi, Rusların Orta Asya'yı kontrollerine geçirmesiyle birlikte Yahudiliğe geri dönenler de olmuş.

İnanç geleneği İslam dini olan Arap'lar, Fars'lar ve Tacikler Buhara Hanlığında dini konularda oldukça önemli rol oynamışlardır, Buhara Hanlığının son zamanlarında bile bu konuda rolleri büyük olmuştur. Arap'lar ve Fars'lar İslam dinini iyi şekilde yaşatmışlar ama geleneksel kültürü, giysileri ve aile yapısı konusunda asimile olmuşlardır. Ama bunun yanında sofralı geleneklerin yerlilerle karıştırarak daha da geliştirmişlerdir. Çingeneler konusunu belirtecek olursak,

Buhara Hanlığının ingeneleri günümüze kadar kendi gelenekleri azda olsa yaşaya gelmişlerdi. Bu toplumun bir geleneği, başka toplumlarla hiç evlenmemeleri ve bu konuda çok gayret etmeleridir.

Boylar halinde yaşamak, ya da boy organizasyonları halinde çeşitli siyasi kuruluşlar meydana getirmek, İslam ncesi Türk Tarihinin en karakteristik özelliklerinden biridir. Bu boy yapısının sağlamlığı sayesinde Türkler Kadırgan Dağlarından Orta Avrupa'ya kadar çok geniş bir sahaya yayılma imkânı bulmuşlar ve benliklerini kaybetmemişlerdir.

İslamiyetin kabulünden günümüze kadar geniş bir coğrafyada hala boy hayatını yaşayan değişik Türk grupları varlığını sürdürmektedir.

Buhara Hanlığındaki geçen bazı Türk boyların tarihi çok eskilere dayanmaktadır. Hatta bu kabile isimleri günümüzde de yaşamaktadır, rneğin Kıpçak-bu boy de Kırgızlarda İçkilik boyunda önemli sahada yer almaktadır, hatta Sola Giren Boylarda Kıtan boyunun içindeki st Tamga içinde de bulunmaktadır. Kıpçak boyu zbek boylarının içinde önemli bir rol oynamaktadır. Kıpçak boyları 1391 ve 1395 yılları Osman Bahadır nderliğinde, Timur Kağan yönetimiyle Toktamış'a karşı olan savaşta önemli katkıları olmuştu.

Burada belirttiğimiz bilgilere ek olarak Abuhayır Han'ın yönetiminde ve bu han'a güvenliğini gösteren ve sonradan de şeybani Han'a güvenlik askerliğini yapan Türk boylarının içinde Kıpçak boyu da önemli bir yer almıştı. Kazakların içinde bulunan Kıpçak boylarını belirtirsek, Kıpçak boyu da burada Orta Cz içinde bulunmaktadır. Buradaki Kıpçaklar da dört büyük oymaktan ibaretti: Kök Murun, Kl denen, Buay, Karabalık.

Buhara Hanlığındaki Nayman boyu. Bu boy Türk toplumu olan Kırgızlarda, Kazaklarda ve Özbeklerde de bulunmaktadır. Bu boyun yerleşme şeklin belirtirsek onlar da aşağıdakilerdir. Nayman Kırgızlarda ikilik boyuna

girmektedir. Hatta bu İçkilik boyunun içindeki Kandı boyunda Kandınayman diye geçmektedir. Nayman boyu da içerisinden değişik parçalara ayrılmaktadır.

Nayman boyu Özbeklerin içinde da oldukça önemli bir rol oynamışlardır. Türkistan İmparatoru Timur devrinde buna en yakın müttefik boylarından biri olarak Nayman'lar belirtilmektedir. Bu tarihlerde Nayman Boyun Emir Akbuğa yönetmekle Timur'un birkaç seferinde katıldığı belirtiliyor. Bu boy ismi Şeybani Han ordusunun içinde geçtiği de bellidir. Kazak boylarının içinde geçen Nayman boyu da Orta Cüzde bulunmaktadır. Nayman boyu da on iki oymağa ayrılıyordu: Akbora, Bularçı, Ters Damgalı, Törtovul, Kökcarlı, Ergeneki, Semiz Baganalı, Baltalı, Kazay, Sadır, Matay, Sarı Cumart. Kazak boylarıyla Kırgız boyları tamamen benzer şekilde üçe ayrılmıştı. Kırgız boyları Sağ-Sol-İçkilik, Kazak boyları da Uлуу Cüz-Orta Cüz-Küçük Cüz. Bu sistemi de ordu sistemi diye belirtebiliriz.

Kaynaklar

- Barthold V.V. (1990). Moğol İstilasına Kadar Türkistan, (hız; Hakkı Dursun Yıldız) Ankara.
- Бартольд В.В. (1977). Работы по Истории Востоковедения, Москва.
- Bulduk Ü. (2003). Cemi üt-Tevarih cana "Fergana Tarihi". XIX Kılım Kırgızdar cana Kırgız Mamlekettüülügü Boyunça Tarihy Bulak Katarı" İstoriya i Perspektivi İzüçeniya. Sbornik Mejdunaradnoy Konferentsii, Posvatşennoy 2200-letiyu Kırgızskoy Gasudarstvennosti. S. 98-103, Bişkek.
- Bulduk Ü. (2006). "Türkistan'dan Satış Senedi Örnekleri: Mülkiyet, İdeoloji ve Dil", Modern Türklük Araştırmaları Dergisi. C.3, s.132-144.
- Caferoğlu A. (1988). Türk kavimleri, İstanbul.
- Жунусов К. (1991). Кыргыздар. Кыргызстан.

- Дрещвянская Г.Я. (2004).“К истории юдаизма в Средней Азии”, Евреи в Средней Азии. Издательство Фан Академии Наук, Ташкент.
- Dymshits Valery (1997). “The Eastern Jewish Communities of the Former USSR”, Facing West: Oriental Jews of Central Asia and Caucasus, (Joods Historisch Museum), Amsterdam.
- Ден-Чжи-Чен (1956). История Китая на протяжении двух тысяч лет (Реферативный сборник, N-13).
- Ebülğazi Bahadır Han. Secere-i Terakime (Türklerin Soy Kütüğü)
- Голендер В.А. (2004).“Июдаика на Туркистанских почтовых открытках”, Евреи в Средней Азии (Издательство Академии Наук). Стр.66-67. Ташкент.
- Gurevich L. (1995). Central Asia Jews in Past and Present: Expeditions, Researches, Publications, (Transactions on Jewish Studies:71). Sankt-Petersburg.
- Hirsch Graetz (1893). History of The Jewish, Cilt: 3, (The Jewish Publication Society of America), 435, Philadelphia.
- Han Hanedanlığı Tarihi, Hsiun-Nu (Hun) Monografisi, TTK. 2004 (Haz.: A.Onat, S.Ersoy, K.Ercilasun). Ankara.
- Ханыков Н. (1843) Описание Бухарского Ханства, (Типография императорской академии наук). Санкт-Петербург.
- Никитенко Г.Н. & Шигабдинов Р.Н. (2004) “Архивы Узбекистана, как источник по истории и еврейской общины”. Евреи в Средней Азии. (Издательство Академии Наук: 128), Ташкент.
- Omorov Timurlan (2008). Kırgız Şecerelerine Göre Türk Boyları (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.

- Omorov Timurlan (2011). “Uluslararası Sosyal Bilimler Lisansüstü Öğrenci Sempozyumu” *Kırgız Şecerelerinin Genel Türk Tarihindeki Yeri*. 315-333. Ordu
- Omorov Timurlan (2011). “Tarihte Ankara Uluslararası Sempozyumu Bildiriler” *Ankara Savaşı ve Türk Dünyasına Yansımaları* 1(1); 107-127. Ankara.
- Reşideddin, Camiüt’-Tevarih.
- Ртвеладзе. Э., (2004). Евреи-иудаисты в доисламской Средней Азии// Евреи в Средней Азии. Вопросы истории и культуры, Издательство Фан Академии Наук, Ташкент.
- Saray M. (1993). *Özbek Türkleri tarihi*, İstanbul.
- Султанаев Т.И. (1982). Кочевые племена Приаралья в XV-XVII вв., Москва.
- Saadettin Gömeç (2009). *Kırgız Türkleri Tarihi*, Ankara.
- Dırmuş A. (2006). *Buhara Yahudileri Üzerine Bir İnceleme*, Cilt 1, Ankara.
- Соронкулов Сыргак (1994). Бердике беш берен, “Ала-Тоо журналы”, Бишкек.
- Шералы Мамырбаев (1994). Кыргыз Санжырасы, “Ала-Тоо журналы”, Бишкек.
- Таşağıl Ahmet (2004). *Çin kaynaklarına göre eski Türk boyları*, Ankara.
- Тынышбаев М. (1925). Материалы по истории киргизов каракиргизского народа. Ташкент.